

CRNA SMRT

Usred zime, u januaru, dobi vladika tužno pismo. Prijatelj mu javi: Karađorđe je ubijen prošloga ljeta; bio se vratio u Srbiju, tajno, ali ga kum sjekirom...

Odbaci pismo i same mu suze potekoše – od žalosti i od sramote («Nekume, kumstvo te razgubalo!») i što je uviđao da je onda, u vrijeme ustanka, ipak ostao dužan Voždu. Ponajviše stoga, bol u njemu narasta i čini mu se – nikad nije toliko žalio jednog crnogorskog junaka.

Pa se savija nad bijeli list papir i piše Savi Plamencu:

«A što u istome pismu izgovara za našega žalosnoga pokojnika Kara Georgija, to je neiscjeljiva rana ne samo sadašnjim nego i budućim vječno od roda našega česnim i dobromislenim ljudem... Vjerujte mi, što ja ovo sa slezami pišem, bez kojih i pomisliti o tom ne mogu, voo-bražavajući kakav stid i poruganije pada na cijelu našu naciju»...

I odlazi sam u crkvu i pada koljenima na ploču i ne osjeća tištanje labavih zglobova i ne razbira tačno koje riječi i koje molitve izgovara i jesu li to bile molitve ili tužaljke ili pravdanja što ne bi onog susreta na Tari i što vladičine oči ne vidješe čelnog ustanka.

Pokasno, dođe neko da traži vladiku. Momci se rastrčase okolo. Prođe dosta vremena dok se sjetiše da bi mogao biti u crkvi – tamo dosad nije često zalazio. Podigoše ga, već iznemogla, sa ploče.

K proljeću još jedan udar pogodi Crnu Goru.

Bješe se vladika uputio k Crmnici, a na putu ga sretoše čovjek i žena sa sitnom djecom uza se.

Padoše pred njega i zaplakaše i on ču samo riječi:

Opet zlo... opet nesreća.

A šta je, jadni?

Čuma!

«Čuma, kuga – ječi u vladici i on umah shvata zašto se ova porodica uputila u drugi kraj. Poumi da naredi straži: «Vratite ih!» Jer, ako se svi ovako budu razmiljeli po Crnoj Gori, prenijeće zarazu i niko je više neće iskorijeniti. Niko do smrt sama. Ali, kao i uvijek, djeca ga pobijediše: ono najmanje izvirivalo je plašljivo iza majčine raše i gledalo ga modrim okom, nad kojim se kovrčala zlatnožuta kosa.

A gdje se pojavila?

Počela je da kosi kroz Gluhi Do. Ima je, rekoše, u Godinju i u Bukoviku i ko će ga znati.

Kaza im vladika još nekoliko riječi – nešto kao utjehu – i najzad savjet: da se ne miješaju mnogo s drugim narodom, pa ih ostavi i pobrza. Uzalud su ga pratioci molili da se vrati, gonio je konja sve brže.

Pod čelom mu minu daleko sjećanje. Nije imao tada ni dvadesetak godina, još bješe živ vladika Vasilije. Kuga i s njom ludi strah obuzeli Skadar i Podgoricu (pričaju: u Skadar je donio s istoka neki trgovac vinom; uopšte, ovamo je dospijevala preko sredozemnih luka, čak iz Azije i Afrike). I tada se crna smrt prostrije k Spužu i Nikšiću, pa zađe u Riječku, Lješansku i Crmničku nahiju. Kroz narod se prosu strah, nešto od kuge a nešto od gladi i zatvaranja pazara. I vladika Vasilije posla tada dva momka da iz Riječke nahije donesu na Cetinje milostinju, koja je za manastir bila sakupljena. Poslije nekoliko dana vratiše se oni momci, naoko zdravi, ali nešto neveseli i malaksali. Ne bi dugo, obori ih vatraština, tijelom se osuše

čirevi i koža postade mrko-plava. Niko se ne usudi da ih sahrani. Najzad ih na užadima odvukoše do jame.

To mu bi prvi susret s kugom.

Onda, negdje prije desetak godina, stiže mu iz Ostroga glas: «Gospodaru, uljeglja je bolest u Bjelopavliće, u Kopito, umrije jedan čovjek dosta vrijedan.» Od njega se zatrovalo dvoje-troje, a od njih i drugi. Srećom, ne bi mnogo umrlih – narod se uklanjao od okuženih. Tada je bolest bila prenesena iz Spuža.

«Opet je eto, proklet da je izvor i put njen! I kud se navrže na nesrećnu Crnu Goru – njoj je i ovako previše zla i patnje!»

Nadomak Gluhoga Dola naiđoše opet na ljude, pa na čitave zbjegove – kao da je rat i tuđinska najezda. Ali, zbjegovi nijesu gusto zbijeni, no se sve raštrkalo po dvoje po troje i ponegdje samoglavac čuči uz stablo graba.

I kazuju ljudi:

Ni sami ne znamo kako čuma doprije u Gluhi Do.

Najprije pogodi bratstvo Masoničića. U svakih pet dana umiraše po jedno, po dvoje čeljadi.

Strah otjera u goru i malo i veliko.

Jedno se s drugim već ne sastavlja, no se poizdalje kroz goru dozivamo kao vjedogonje – ni majka dijete da pomiluje.

Na Viru se razmetnu pazar, pa se već nema o čemu živjeti.

Neki su pećine pronašli, kao onda kad je vojska Bušatlijina tražila ulišta po Crmnici.

Sluša vladika, sluša, a onda će:

Jesu li spaljene okužene kuće?

Jesu, gospodaru, ama ne svaka.

A što?

Nekima se niko ne smjede primaknuti – bonici su, u

bunilu, puške kroz prozor izmetali i klikovali kao da je Turčin udario na nahiju.

Da se zapale! – naredi vladika – i kuće i sve zgradice oko kuća i sav alat.

I krenu sa još nekoliko mještana da se bliže primakne selu. Uzgred se raspitivao:

Šta se čuje iz drugih naselja?

U Godinju ima čume.

I u Bukoviku. Tako zuji po narodu.

Tamo su zaždili jednu kuću i sve je izgorelo... i čeljad su bila u kući!

Kako? – povika vladika. – A zna li se je li bilo zdrave čeljadi? Kako to?

Moj sveti vladiko, kad je velja muka, ko će razlučiti zdrave od načetijeh, ko li se sažaliti.

Vladika sjahao s konja i stoji na ivici šume prema selu.

Da se odmah postave najbudnije straže! Da se narod nikud ne udaljava i da se ne miješa s onima iz zdravih sela! Gdje je knez?

Eno ga pri onoj stijeni – onamo gdje se dim vidi: sigurno vari kačamak đeci, ima mnogo pileži.

Zovnite ga!

Dok su čekali kneza i vladika se dalje o svemu raspitivao, na obližnjoj livadi ugledaše visoka momka.

Razgovor se namah prekide.

Vladika opazi kako momak krače naoko nesigurno, kako se povodi kao pijan i čini se da već nikoga ne vidi. Gibaju mu se i nadolje povijaju ona široka ramena, kao da gazi po raskvašenom masnom oranju, i snaga mu svakim korakom tone u zemlju, a glava se zatura natrag, pa opet pada k prsima. Najednom se prigne, sklupča i grcanje rigne iz njega.

Sama se pruži vladičina ruka.

Ko je to, braćo?

On... tu je iz sela.

Zar i on, nesrećnik?!

Oćuta vladika. Vidi, do ovoga trena taj mladić imao je svoje ime, kao omlad uz ime očevo. Sad, pošto ga je «spalo», postao je samo «on» i «nesrećnik».

Eno se On ispravlja, pruža ruke tačno onamo kud vodi putanja i jednoj omanjoj kući.

Hoće doma.

Ne umire mu se pod granom niti na širini.

Tako je to kod njih. Sad bi da legne, a kad padne u postelju, da mu je nekud da bježi, i sve se otima, i sve mu je tijesno i čini mu se da je spas napolju.

A mnogi u bunar skaču da vatruštinu maknu sa sebe.

Ali, On ne čuje razgovor i ne vidi vladiku ni svoje seljane. Ljulja se u svom zadnjem teškom hodu, kao da se prikrada samtnom odru. I pruža ruke ne bi li se uhvatio za nešto ispred sebe. Kapa mu je spala, perčin se njiše u skladu s klecavim korakom.

Najednom, On prozbori. Na onoj čistini, dok je sve okolo zamrzlo u osluškivanju, jasno se čulo:

Hoću pod svoje šljeme... Ne varajte me, noge! Ovo nije čuma, no glad u meni... Jesen je preskočila proljeće, dovedite mi devojkicu Janicu! Što me sapliću čokoti, čokoti bez vina? Ili su to zmije, a? Uspavane, lijene zmije iz korijenja izlaze... Đede Joku! Zovni ih zviždukanjem, skreši brkove ako ti smetaju... Miči mi ove pijavice s prsiju! Miči mi ove škorpije! De-de, vjeverice, vjevo dugorepa, ne boj se, stani, repom ti mučnicu čistili... Ne davi me, Huso! Sijeci, ako ti basta, sijeci po jabučici – tu je moje vrelo, tu Huso, tu je moje vrelo...

I riječi se zamršiše kao i koraci.

Neko šapuće:

Može li doći do kuće?

Mora. A onda će da mu oteknu žlijezde na preponama, pa će da se raspadaju, pa će čirevi gnojni da se ospu po njemu i sav će pocrnjeti, crno njemu.

Ne zbori, čuć te vladika.

Nek čuje! No, sve se čudu čudim: od svake druge bolesti mrci požute, pobijele ili poplave kao prah na šljivama, a od ove se kazne ucрни i ni majka te poznati ne može.

Mahnu vladika rukom.

Kneže, njegova kuća da se zapali! Isto tako sve kuće čijeg se praga dotakne kužna bolest!

I okrenu se natrag, prema Cetinju.

U povratku je još dugo razmišljao o tome šta bi se moglo učiniti. Nije nalazio nikakva načina – osjećao je golemu nemoć na prsima. Da traži iz Kotora ljekare i drugo štogod? Time će samo načiniti uzburku, pa će i tamo pazar zatvoriti. Ali, tamo se sigurno već zna za kugu, imaju oni svoje dostavljače (bez njih nikako ne mogu). Možda će se tamo ipak naći dobar ljekar, koji bi naučio narod kako da se vlada i pazi od bolesti.

Najzad se odluči da zatraži pomoć. Iz Kotora se krenu grupa ljudi – dva ljekara i četiri pratioca (nadgledača, žbira, šta li?). O njihovom kretanju i radu dođoše do vladike ovakve priče: svraćali su samo kod bogatijih koji su ostali u domovima, tu bi noćivali, dobro se najeli i napili i najzad su «pošli zbogom». Nikakve naročite koristi od njih nije bilo. Bolest nije mogla biti iskorijenjena. Ona je potrajala i iduće godine i prešla u druge krajeve – javljali su da je ima u Brčelima i Štitarima, pa i u Limljanima. A pričalo se da je mnogo žešće harala u Baru i Ulcinju, u Podgorici i Spužu i Žabljaku, gdje je u uskim ulicama stisnut živalj, a u tijesnim zidinama vojničke postaje.

Pred vladiku su dolazili trgovci i glavari i žalili se da je

više štete od zatvorenih pazara pri moru nego od kuge. I tražili su da se nešto učini. Stoga je vladika pisao u Kotor i kazivao kako kuge nema ili je sasvim ograničena – ta su mjesta strogo odvojena od ostaloga naroda.

U Kotoru su svemu tome malo vjerovali. Oni su čas otvarali pazar a čas ga zatvarali zbog nekih svojih računa (govoreći i tada da je to zbog kuge). I podmićivali su lakome ljude i žene da pronose lažne glasine o kugi. U tome nedoličnom poslu uhvaćen je bio Asan Kadija; prognan je iz Crne Gore kao izdajnik; pa je pisao vladici plačevno pismo i kazivao da se grdno kaje i molio da opet bude primljen među svoju braću. Otkrivena je bila i neka Zlatana – nju nagovoriše da u Kotoru priča kako još ima kuge po Crmnicima i Salkovini ne bi li se našao razlog da se Crnogorcima za duže vrijeme prepriječi put ka Trgu sv. Tripuna. Zlatana je sve to ispričala i priznala u vladicinoj sobi na Cetinju.

«Kugo prokleta», jeknu vladika, «i kad te nije na ovim stranama, naturaju te Crnoj Gori, samo da nas oslabe, samo da nas još izgadne i namuče i da pakost prospu na ovaj kamen. Nadaju se da ćemo im onda sami pasti pred noge i poljubiti njihov jaram!»

Nešto kasnije javiše se kraste u Njegušima. Poboja se poglavar da se kraste nekako ne prenesu u Kotor, pa nudi vladici pomoć – ljekare i lijekove. No, vladika ima za kras-te vještace koji su svikli da liječe djecu. I ne želi da ga austrijski poglavar zadužuje sitnim uslugama. S njim ionako dolazi do stalnih čarki i natezanja. Eto, tu negdje, molio je vladiku da mu uputi na sud Vukosava Kobilu. Vladika se žesti zbog toga; radi se o ponosu jednoga Crnogorca pa otpisuje poglavaru: «Ne znam po čijem je kaživanju nazvan Vukosav Kobila – i neće doći i ni jedan Crnogorac ne bi na sebe takvo ime primio.»

A ranije mu je pisao oko uglave mira između Brčeljana i Paštovića, koji su bili u zavadi i ljuto se jedni drugima svetili, a to se u «njihova srca od davnih vremena kako rđa u gvožđe ukorijenilo, jerbo se za to hoće sila, koje u mene ne ima».

Razbolje se opet i sam vladika. Već nedjeljama muči ga kostobolja. Izdale ga noge, pa – ni preko praga. I opet dolazi glas: pojavile se opake kraste u Zalazima. Iznova su u Kotoru zabrinuti i nude ljekare. A vladici već nije ni do čega – nižu se sve gladnije godine i sve ga jad jadu dodaje. I zna kako je narodu, pa mu je to teže no kostobolja.

I šta sad da odgovori onim «dobrotvorima», tuđincima koji banuju iza kotorskih bedema i čini im se da će tamo ostati do smaka svijeta ili sudnjega časa?

Savije se da piše najcrnje pismo što ga je njegova ruka ikad napisala. Pred očima mu je tamni bezizlaz, a u grudima samo očajanje – nigdje svijetla zraka nad brdima, nigdje nade oko sebe. Piše, a čini mu se da će se hartija sama raspasti od tih jadovitih riječi... «No evo moje teške žalosti što ja, videći da ovi narod nema o čem živjeti, ne vidim nikakve duševne ni tjelesne polze da se umnožava, nako da ot gladi umire, oli po pričini velike tjeskote i nestašice da jedan drugoga bije i ćera, sljedovateljno po mojemu plačevnomu rasuždeniju bolje da djeca ot krastah po polučeniju svjatago krštenija umiru, nego li kad narastu da budut gladni i nestašicom prinuđeni tuđe imuće grabiti i svoju braću biti i ćerati, jer oni koji od krastah umiru neće imati grehi koji imadu oni što ot krastah prebole.»